

نورالبروری

جل : 1 Say : 11 5 Nisan 1328
نوركلرك فاندمنه جالشبر
اون بش كونده بر چيقار

بولغىش اولان خرىستيان عالمدهم بر تجسس و تفحص جريانى ، بر تيقظ و انتباه دورى آچىلدى .

ايسته بو « دورء انتباه » ناميه غرب تاريخنده مشهور بر دورك مقدمهسى ايدى . دانتى Dante ، پترارقه Petrarque و بوققاجيو Buccaccio كى مشاهير اديب طرفندن اون اوچونجى قرن ده باشلامش اولان شو مقدمه انتباه ياواش ياواش ايلز يله يرك بالا آخره اون يدينجى قرنك اوائلده دوعرو تكمالنى بولدى [۲] .

- آرقهسى وار -

احمر آغايف

مورخ لئون قاهون و معلم بارتولده كوره

چنكىز خان

(بائى برنجى صابده)

چنكىزك نظر دقتى جالب حرکات حکمداراته سندن برىسى ده ، امور مذهبيه ده كى مساعده كارلنى ، حربى پروركيدر . ذاتاً محافظه انتظام و آسائش ضمنتده ، يعنى حكومت جسيانیه امورنده جداً شديد اولان يساق و طوره ، دينى ايشلرده بك مساعده كاردى . تورك - تاتار - مونقول قوانينى ، انسانلى الوهيته عبادت طرزنده تماماً سربست براقيرلردى . روسيه نك تورك - تاتار حكم و اداره مى آلتنده بولندينى زمانلردن بحث ايدن بر روس مورخى ديوركه : « بوپترست تاتارلر ، صربستى اديان طرفدارى اولمقله ممتاز ايديلير . » مونقول تورك - تاتار خانلردن برىسى قاتولىق مينوريت راهلرندن روبرقويسه شوبله ديمشدى : « بز تاتارلر ، بر تگري يه ايمان ايدبورز ، اونكله ياشايوب اونكله اوليوز ، تگري اله بش پازمق و يردىكى كى ، انسانلرده كنهان قورتولمق ايجون درلو

[۲] Geiger Renaissance et humanisme en Italie et Allemagne.

یوللر کوسترمش . سزه کتاب ویرمش ؛ اما سز او کتابک بو یوروغنی
 طوتمبورسکیز . بزه شامانلر، بویوخیلر ویرمش ؛ بزاونلرک دیدکلرینی یاییورز،
 وراحت یاییورز . - عین روس مورخی دیگر بر محله دیورک : « تورک -
 تانارخانلری ، روسیه حاکم بولندقلری مدتیجه ، مذاهب مختلفه رعایتکارقلری
 ایله این نام براقیدیلر ، روحایلردن ، مناسترلردن ویرکی المادیلر . » - چنکیزخان
 غریبه طوغری حرکت باشلادینی زمان ، اردوسنک اوکندن کوندردیکی مأمورلر
 سربستی ادیانہ رعایت ایدہ جکنی اعلان ایله یوردی . ییشدار قوماندانی جبہ ،
 نشر ایتدیکی بیاننامہ سنده دیوردی که چنکیز خانک حمایه سی آلتہ کیریلکدن
 صوکرہ آراق دین نامہ اصلا تصدیقات یاللیہ جق ، تکمیل دین و مذہبلرہ
 حریت اولہ جق ، ماللر ، راهیلر ، لامالر ویرکودن معاف طوتیلہ جقدز ...
 چنکیزک مأمورلرندن اسماعیل آدی بر مسلمان تورک ، مسلمانلردن ، نسطوری
 خریستیانلرندن یئہ بر چنکیز مأموری مانجائی ونصرانیلردن عسکردوشیر یوردی :
 جبہ نک ییشدار اردوسنده ، بودیستلر ، شامانیلر ذاتاً موجود ایدی . چنکیزخان
 اردوسنک غریبه حرکتہ ایلک چاریشیدینی کوچلوک ، اولجہ درلو مذاهب
 اربابہ تصدیقات اجرا ایتیش اولدیغندن ، چنکیزک طقوز طوغنی بایراغی
 آلتہ طویل ایتیش مختلف المذاهب تورک تانار و مولفوللر ، تگری ، حضرت
 محمد ، حضرت عیسی ، مانی و بوددا نامہ مومی الیہدن انتقام آلمق استیورلردی .
 ایضا حاکمندن آکلاشلمشدر که چنکیزک تأسیس ایتدیکی دولت ، او یاندہ
 حریت پرور ، فکر مالیت اوزرینہ مستند ، بر دولت جسمانی ایدی . لکن
 بو جسمانی دولتہ حکمدار ، ملتی تمثیل ایتدیکندن ، بک زیادہ توقیر و تجلیل
 اولتور ، عادتا مقدس طانیلوردی . حکمدارہ تگری قوت ، صوتوبوغدو
 دیئلور ، اوندہ بر قوۂ قدسیہ نک وجودینہ ایمان ایدیلوردی . تورکلر دہ کی
 بو نظرلہ ، زاپونلرک وطن و ملت مشخص اوزرہ اوزرہ میقادویہ طایمزلرندن
 عبارت یئہ تیررستم آرمسندہ بعض روابطک بولندیغنی ظن و تخمین ایدیورم .
 ایشتہ افندیلر ، چنکیزقا آن ایله تأسیس ایتدیکی دولت حقندہ سوبیلہ جکلریم
 بورادہ ایتدی . شمدی سوزیمی کسمہ دن اول ، بو بک کنیش خاقانلرک اسباب

انقراض و انقراضی حقنده دخی برایکی مطالعه عرض و بیان ایتمکلمه مساعده کنزی
رجا ایدرم .

چنکیز ایمپراطورلغنک تقسم و انقراضی اسبابی .

افندیلر ،

چنکیز خان ایمپراطورلغنک انقراض و انقراضه سبب اوله رق ، معلم بارتولد
شونلری کویستریور :

اولاً ، بو پک واسع ایمپراطورلغده یاشایان اقوام و قبائلی علی الخصوص
بدوی اولمایانلری حسن اداره ایده بیلیمک ایچون ارباب وقوف و معلوماتدن ،
درلو لسان و لهجه لره آشنا ، اوقور ، یازار مأمورلره احتیاج وار ایدی .
مونغوللر آره سنده بوشراطی حائز آدملر آز اولدیغندن ، چینی ، اویغور
و ایرانلی مأمورلر قوللانمه یه لزوم کوریلدی . آردی آره سی کیلمکسزین دوام
ایدن محاربات ایله ، معضلات امور حکومت ، بالذات چنکیز خاقانی چوق
اشغال ایستیکندن دولایی ، مشار الیه بالطبع معلومات نظریه تحصیل ایتمه یه
وقت بولامادی . محققدرکه چنکیز خان اولجه یه قدر ، مونغولجه دن غیری
هیچ برسان بیلیموردی . خلفلری ده بویله ییباغی مأمورلره محکوم قالماسینلر
دیه ، کندینی اولاد اخفادینی و مونغول - تانار - تورک اشرفنک چوجقلری
تعلیم و تربیه ایستیرمک ایسته دی . بوچوقلر تحصیل معارفه باشلادیلر ؛ حتی
دها چنکیز حیاته ایکن ، بعض کنج زادگان ، قومشو مدنیتلرک بعض
ظواهرینی تماماً استعاره ایده رک برقاج لسانله قونوشمه یه کسب اقتدار ایله مشاردی .
چنکیز دها مختلف مدنیتلرک تأثیراتی شبان ملتی تقریق کبی بر ضرری مؤدی
اوله جغقی پک جابوق حس ایده رک قومشو مدنیتلردن بریسنک ترجیحی لزومنی
آکلامش و اساساً تورک مدنیتی اولدینی ایچون اک قابل قبول کوردیکی
اویغور مدنیتی ترجیح ایله مشدی . لکن جانشینلری بو دقیقه یه لایق اولدینی
درجه ده اهمیت ویرمدیلر ؛ هیچ بر انتظام و اصول تعقیب ایتمکسزین خان زاده
وامیلزاده لره کلیشی کوزل تعلیم و تربیه ویردیردیلر . حتی ایکنجی خاقان
وکرده ی زماننده ، بالذات خاقانک چوجقلردن بعضاری خرسدیان - اویغور

بعضارى مسلمان اويغور تربيه سى آلمشدى . اصيلزاده لر آره سنده چين تربيه سيله بويودىلنلرده واردى . بوحال طبيعيتيله تفرق وانقاسمى مؤدى اولمىدى . ايمرطور- لىك بويوك مؤسسنك تاثير نفوذ و شائى زائل اولنجيه دكين و على الخصوص اونك انتخاب و تعيين ايتدىكى سوبوتاي كى فوق العاده آدملىر صحنه فعاليتدن چكىلنجيه دكين ، تحليل عاملنك آتار و نتايجى بك بللى اولماديسوده ، چنكىز خاقانك تاثير شخصيسى اكسيلوب ، اونك زمانى آدملىرى ده اورنادن قالقوب ، امور حكومت ، بربرينه مخالف تربيه ايله بويودلمش كنجىلر آينه كنجيه ، كنىش خاقانلق بك بچابوق پارچالاندى .

ثانياً ، بو انقسام ، عائله تشكىلاتنك بوزولمه سيله علاقه داردر ، عائله لرده موجود مشترك ملك اساس دولته ده انتقال ايتمشدى . بوتون دولت ، خاقان عائله سنك مال مشركى صاييلوردى . عائله لك فضله ثروت قزاقمى سى عائله لرى طاغيتدىنى كى ، خاقانلغك ده بك كنىشلمه سى ، چوق زىكنىلمه سى ، خاقانلى طاغيتدى . ارتق عائله خاقانى اعضاسندن بهرى ، باشلى باشنه بر خاقان اولقى ايتيورلردى ؛ بو خاقانزاده لك هپسىن طوپلايوب امر و اراده سى آلتنه آله بيله جك كى قوى بر شخصيت ده ردها ظهور ايتدى . بويلاجه ، دنيا نك اك كنىش واك بويوك ايمرطورلى پارچالاندى .

بارتولدك كوستردىكى شو ايچى سببه ، بر سبب ده كندىلكمزدن علاوه ايدم بيلورز : طولى آسيانك بر باشندن ديكر باشنه قدر امتداد ايدن بو پك كنىش اولكه نك بر مركزدن بر خاقان امريله اداره اولته بيلمه سى ، هله اوخاقان چنكىز كى بر خارقه اولمادىنى حالده ، طرق مواصله نك وسائط مخابره نك اوپك ابتدائى زمانلرده ، همان هان غير ممكندى ؛ بوعظيم چمنك بولمىسى ، پارچالانمىسى ضرورى ايدى .

افنديلر ، هر هانكى سبيلاره اولورسه اولسون ، تكرر قوت چنكىز خاقانك ، دنيا ده بر مثلى دها كورولمه مين بويوك خاقانلى ، تقسيم ايتدى ؛ فقط ، اونو تمايكزكه اوخاقانلى قوران ، اوني بر مدت دوام ايتدين تورك - تانار -

موزئول مائى اليوم موجوددر ، و بو ملت اوزماندىرى اصلا اكسىلمەش
بالعكس آرتمشدر ...

— بىتى . —

آق مېرە ارغلى يوسف

معمارلىق

بر تورك آقروپولى

آوروپاىك اك بويوك آثار عتيقه متخصصلى طرفدن ۱۹۰۷ سەنەسە
نشر اولونمغه باشلامان « تاريخ معمارى » نام مجموعه نك ايلك نسخەسەندەكى
برنجى مقاله بر تورك آقروپولنك توصيف وتصويرينه حصر ايدىلىشى .
مقالەدە قونىەنك تاريخى تېمەسى اوزرنەندە واقع سلطان علاء الدين سرايى آثار
باقىسەندن اولان بر كوشكە عائد معلومات و يربلر كىن ، بو كې قىمەتدار اثرلر
محافظة ايدىلەمەسەنن طولاي آثار عتيقه علماسنك تاسفلىرى حتى تأثرلىرى
اعلان ايدىلىوردى . فى الحقيقه ، بر زمانلر ممالك اسلاميه نك علما و فضلاسيه
ارباب صنعتك اجتماعكاهى اولان ، مدرسەلىرى و كىتبخانەلىرى ، جامەلىرى و سائر
مبانى عاليه سىلە دنياىك برنجى درجەدە مدنى و زىنكىن شەرلەرنەن معدود بولونان
قونىەنك اشبو تېمەسى اوزەرنەندەكى بويوك و مزىن سراي ، جامع و تربەلرلە
آثار معماريە اسلاميه نك اك كوزلەرنەن واك قىمەتلىرىنەن ايدى . بوخارق العادە
اثرك دست تخرىبەن قورتولە بىلەن قىسمى قونىە اووەسە ناظر و طيش قابولرى
يازىلى چىنىلرە سوسلەشمىش بر كوشك ايدى . بو كوشكك اوكنەندە مزىن طوغلە
دستكلر اوزرىنە دائراً مادار انشا اولونمىش بر كىزىنى يرى واردى .

اون ايكي سەنە اول قونىەدە تدقيقات معماريه ايله مشغول بولوندىغم اشنادە ،
اوزمان ەنوز موجود اولان بو قىمەتدار خرابەنك محافظەسى لازىمكەلىكىنى ، يول
وياخود بنا يالمق اچون تملارنەن طاش چىقارمق خطاسنك آرتق ترك اولونمىنى